

СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ КОНСЕРВАТИВНОЇ СПАДЩИНИ

ПАРАДИГМАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ І ПРОБЛЕМИ ДУХОВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСТВА В КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ В'ЯЧЕСЛАВА ЛИПІНСЬКОГО

М. ГОЛОВАТИЙ

Міжрегіональна Академія управління персоналом

Анотація

Духовне відродження українства в сучасних умовах державотворення постає як доленосна проблема існування великого соціуму, що має багату історію, складний генезис та сучасні проблеми функціонування. Розглядаються ці процеси в контексті наукової спадщини В'ячеслава Липинського та у парадигмальних особливостях сучасних європейських і світових процесів.

Ключові слова: духовність, духовне відродження, українство, державність, національна держава.

Аннотация

Духовное возрождение украинства в современных условиях государственного строительства выступает как судьбоносная проблема существования большого социума, имеет богатую историю, сложный генезис и современные проблемы функционирования. Рассматриваются эти процессы в контексте научного наследия Вячеслава Липинского и в парадигмальных особенностях современных европейских и мировых процессов.

Ключевые слова: духовность, духовное возрождение, украинство, государственность, национальное государство.

Summary

The spiritual revival of Ukraine in the modern conditions of state construction is a fateful problem of the existence of a large society, has a rich history, complex genesis and modern problems of functioning. These processes are considered in the context of Viacheslav Lypynsky scientific heritage and in the paradigmatic features of modern European and world processes.

Key words: spirituality, spiritual revival, Ukrainians, state, national state.

Віддаючи данину світлій пам'яті В'ячеслава Липинського з нагоди його 135-ї річниці від дня народження, маємо змогу нині повертатися до яскравої спадщини видатного просвітителя-історика, політика, публіциста, громадського діяча головним чином задля необхідної й актуальної ретроспекції. Природно, що у свій час Липинський мріяв про об'єднання усіх верств населення в Україні в єдину державу на кшталт козацької держави доби Богдана Хмельницького, а з трьох типів державного устрою – класократії, демократії і охлократії – віддавав перевагу першому, вважаючи, що за класократії зберігається рівновага між владою і свободою, між силами консерватизму і прогресу. Відомо, що він неодноразово апелював до української еліти, теорія якої була наріжним каменем багатьох його теоретичних напрацювань та суспільно-політичної пропаганди.

Проблеми консолідації українства В. Липинський зводив і деякою мірою ідеалізував стосовно періоду української історії XVI–XVII століть, коли українська новочасна нація яскраво заявила про себе потужною спробою сформувати власну державність, однак за різних обставин

не спромоглася здійснити це. Процес національного відродження новітньої доби розпочався наприкінці XIX століття, а за тим – уже наприкінці XX ст., точніше з кінця 1990-х років. При цьому В. Липинський постійно глорифікував героїко-патріотичний тип життя українства, що було також цілком природно, оскільки цей тип виявляв себе фактично і у роки його життя та творчості. Для нього героїко-подвижницький тип українського лицарства (еліти, лідерства) – то винятковий зразок патріотизму, як і трудова слава праці брата-хлібороба, до образу якого схилявся В. Липинський як до зразкового.

В. Липинський об'єктивно обстоював Українську державність як Гетьманство-Монархію. Він писав: «Без гетьманства-Монархії – і без честі, дисципліни, ідейності та благородства, якими тільки можуть держатися монархії – нема чого і думати про Україну... Тільки Гетьманство може бути тою віссю, біля якої українство одвернеться від Польщі і не повернеться в Москву; встоїть проти всіх розкладаючих потуг Москви і не впаде від них у Польщу. Без Гетьманства українство може бути тільки млою»¹. Зрозуміло, що в цьому разі треба робити особливу поправку на час, коли це говорилося.

Апелюючи до братів-хліборобів як соціуму, що створює усі національні багатства, В. Липинський вказував на те, що їм конче потрібні авторитетні провідники з власного середовища, тобто своя національна еліта.

Духовне відродження українства – центральна засаднича умова формування справді модерної, демократичної сучасної української нації. Полишаючи поза увагою проблему нації як такої взагалі, зробимо спочатку декілька основних, засадничого характеру зауважень, що є ключовими для подальших роздумів.

Перше. Не відкидаючи історично-національного, що є у свідомості сучасного українця, і багато з того, що елементарно вже втрачено, вкажемо на те, що консолідація сучасного українства відбувається сьогодні у принципово інших конкретно-ситуативних умовах, які й варто брати до уваги. Це: світові глобалізаційні, інтеграційні, комунікативні процеси; світові кризи і різноманітного характеру загрози; масові міграційні процеси, тероризм тощо. Такі умови для життєдіяльності нині має будь-яка нація, в тому числі й українська.

Друге. Націю відрізняють одна від одної не лише історико-генезисне походження, специфіка буття, мова, культура, звичаї, традиції і т.ін. Врешті-решт, ідеться про специфічні особливості соціотипу та інформаційно-комунікативної системи загалом, в «обіймах» якої нація формується.

Третє. Національні взаємини в сучасній Україні – одна з найскладніших проблем державотворення, відродження українства, оскільки на теренах України нині проживає десятки націй, національних меншин. Так склалося історично, і за цієї обставини ми також не єдині і не останні у світі. Багатонаціональність, мультикультуралізм – явище поширене у багатьох країнах.

Питання націєтворення, національного відродження України багатоаспектне, часто суперечливе, неоднозначне, однак плідно досліджується багатьма зарубіжними та й українськими філософами, етнографами, істориками, політологами, соціологами. Зрозуміло, що об'єктивно маємо і велику кількість робіт суто публіцистичного характеру, що стосуються проблем нації, національного ідеалу, національного характеру, також маємо і те, що до суспільної свідомості нині доносяться багато недостатньо визначених понять зразка «український народ», «політична нація», «український загал» та інші, які суттєво ускладнюють прозоре розуміння центральної категорії – «нація», а, значить, і процесів націєтворення.

Найбільше неузгоджень, наукових суперечок викликає термін «політична нація», під яким розуміють найчастіше сукупність громадян країни, незалежно від їхнього етнічного походження, віри і т.ін.

Не вдаючись у його глибокий розгляд, нагадаємо вислів видатного російського соціолога П. Сорокіна, який свого часу саркастично зазначив: «У цю філософську ідіому можна втиснути

будь-який зміст, зокрема і Бога, і сатану»². Вочевидь, не варто і сьогодні однозначно і категорично відкидати від пояснення сутнісних особливостей нації ті етнокультурні, етнонаціональні ознаки, що належать їй історико-генетично, а, найпростіше – природно, від народження.

Біда, і значна, в іншому – надто велику кількість людей в Україні за рахунок таких понять вводять в оману, відволікають від першорядного, природовідповідного розуміння того, за що таки справді слід називати українську народність нацією.

Маючи певні здобутки на шляху державотворення, націєтворення в сучасній Україні, акцентуємо, однак, увагу на питаннях, що потребують більш предметного наукового аналізу і розгляду.

Почнемо з головного: що сучасному українству головним чином, інтегрально заважає бути нацією, народом? Відсутність загальнонаціональної єдності – така наша відповідь.

Центральною перепоною для духовного відродження, консолідації української нації завжди була багатоміска відсутність власної державності. Природно, що і сьогодні недосконалість утворення і функціонування політичної системи влади, брак справді демократичних суспільних відносин, несформованість громадянського суспільства, незавершеність процесів, пов'язаних з мовними, релігійними та іншими питаннями, гальмували і гальмують ці процеси вже у принципово нових історичних умовах. Тобто сьогодні маємо робити акцент не на бездержавності (держава є, вона проголошена ще у Декларації про державний суверенітет, конституційована у Конституції 1996 року), а на незавершеності структури і способу життя українського народу. Це – багатоаспектна проблема, що включає як геополітичні (міжнародні), так і внутрішні процеси політичного, економічного, морально-духовного, організаційно-управлінського та іншого характеру. При цьому зазначимо, що за усіх умов і обставин держава є не просто ціллю, але гарантом, засобом збереження національної ідентичності конкретного народу, який саме з цією метою і створює державу. Отже, держава визначально має стати тільки на захисті національних інтересів, повинна і зобов'язана обстоювати їх за будь-яких умов.

Якщо стисло виокремлювати найпомітніші конкретні проблеми, що ускладнюють процеси сучасного націєтворення, то до них передусім маємо віднести: економічний етноцид (кому належить власність; хто політично керує державою; демографічна криза); проблеми етнічної самоідентифікації українства; недостатній розвиток етнократичних, демократичних процесів (слабкість громадянського суспільства). Інше – похідне від переліченого.

З названої тріади виділимо саме другу, самоідентифікацію. Вона залежить вирішальним чином від самоусвідомлення людиною, хто вона, якого роду, ким були її предками і т.ін. Надзвичайно промовисто сказав про це свого часу один з яскравих українських шістдесятників Іван Багряний: «Щоб здобути незалежність великій чисельно нації, треба, щоб вона того хотіла і треба, щоб за ту незалежність боролися не маленькі політичні гуртки, а великі мільйони народу, нації, свідомої себе і своїх національних інтересів. Але якщо такої нації нема, якщо вона обернена в «дике поле», має мертву національну душу, то перед таким фактом треба б тільки повіситися...»³.

Можна по-різному ставитися до проблеми етнократії: дехто справді її надмірно гіперболізує, однак важко не погодитися з визначенням феномену «етнократія», яке робить відомий російський політолог В. Халіпов. Він наголошує, що «етнократія – це влада тієї чи іншої етнічної групи над іншими етносами, племенами, народностями, націями»⁴. Цього не слід боятися, або когось цим лякати.

Інша справа, що етнократію не можна використовувати тільки або понад усе для панування національної бюрократії. Забезпечуючи максимально можливу, бажану національну рівність, все ж треба дбати, як свідчить історичний досвід, про свідоме входження усіх національностей, особливо національних меншин, до спільноти «Ми», оскільки без цього утворити цілісну,

потужну і авторитетну державу фактично неможливо. Кожна національна меншина має чітко усвідомлювати, що її ствердження, ідентифікація – не в окремішності, не в винятковості, але у єдності з титульним етносом, насамперед у стратегічних питаннях державного будівництва, функціонування суспільства взагалі. Зрозуміло, не всім представникам національних меншин це хочеться робити, оскільки варто пам'ятати, бажання «виділитися» притаманне будь-якій нації, меншині, а, за великим рахунком, як засвідчує історія, кожен народ, кожна нація, навіть надто розкидана по світу, мріє і бажає мати власну державність. Якщо ж ти мешкаєш у «чужій» країні, то вимагай від себе жити і діяти відповідно до тих вимог і норм, які прийняті, визнані саме в ній. Інших варіантів поведінки просто не існує, точніше, не може бути. Це – об'єктивна і обґрунтована норма для усіх мешканців Землі. Більше того, якщо така країна дала тобі притулок, то маєш поважати і шанувати її або ж піти у інші світи. То вже справа власного сумління.

Тут доречніше ще раз вказати на питання націоналізму. Як відомо, за радянських часів сам термін «націоналізм» не лише був проголошений ворожим марксизму, комуністичній ідеології, але й, образно кажучи, монополізований максимально радикальними націоналістичними напрямками у самому українському русі. А от багато теоретиків українського руху, зокрема Ю. Липа, М. Міхновський, Д. Донцов, В. Липинський та ін., навпаки, вважали, що більшість бід української нації походять від браку націоналізму у свідомості та діях українства. Щоправда, В. Липинський був дещо точнішим у визначенні проблем української нації, коли писав про те, що «шлях до реальної, а не тільки літературної, шлях до повної, а не однобокої української нації, – веде через відродження українського консерватизму». Оскільки бажаними засадами такої ідеології є історія, культура, духовність, релігійність, традиція українського народу, таке твердження було і залишається актуальним для розвитку українства і сьогодні. Однак доводиться констатувати, що Україна і після 1990–1991 років по цьому шляху фактично не пішла і сьогодні не йде, не маючи ні вичерпно сформованого національного ідеалу, ні, понад усе, певної ідеології. Однак без ідеологічних засад держави реально не можуть бути і у XXI столітті.

Націоналізм не може існувати без національної ідеї, ідеалу, духу, характеру. В такій послідовності означимо деякі концептуальні особливості окремих з цих понять, оскільки в цьому є потреба, коли йдеться про складність процесу націєтворення в цілому.

Ідея національна. Це те, якими ми себе уявляємо як нація, народ і, особливо, якими бачимо в перспективі розвитку. Вочевидь, що це і наша уява про те, якою ми бажаємо бачити нашу країну: багатою, успішною, щасливою, стабільною. Кращі ознаки «ідеальної» держави можна перераховувати. Хоча з приводу національної ідеї написано тисячі навіть великих монографій, все дуже просто – це мрія про країну, суспільство, де людині добре і щасливо живеться. Спрощено, але, вважаємо – точно.

Дух національний. Він виявляється у тому, як ми себе не лише відчуваємо, але й поважаємо, зберігаємо як нація, народ. Так, вказуючи на визначальну роль національного духу у формуванні нації, український філософ Г. Мусієнко доречно зазначає: «Найбільший його (національного духу – М.Г.) ворог – бездуховний космополітизм, який поширює у світі смертоносне явище – синдром національного імунодефіциту. Він вразив і Україну, де триває гостре протистояння українського національного духу і чужинської бездуховності, що виявляє себе у всіх сферах життя суспільства і поширюється через засоби масової інформації – телебачення, радіо, пресу. Перед українцями постало питання бути чи не бути як нація. Відповідь буде позитивною для України, якщо збережеться вічний вогонь українського духу, який «чистить чуття і оновлює кров» українців»⁵.

Характер національний. Такий характер, за нашим власним визначенням, – це складна сукупність відносно стійких психічних властивостей, спільних для більшості представників певної нації та відображених у їхній історичних діях і поведінці⁶. Зазначимо, що за визначенням

А. Інкелесу та Д. Левінсона, національний характер – це відносно стійкий тип особистості, який найчастіше спостерігається у певній нації. Треба брати до уваги, що національний характер має і певні особливості, а саме:

- а) він може бути переважно чоловічим або жіночим;
 - б) екстрвертованим (спрямованим назовні) або інтровертованим (спрямованим на себе, на самопізнання);
 - в) орієнтованим переважно на духовні, політичні, економічні або подвижницькі цінності.
- З огляду на це розрізняють нації духовні, політичні, економічні та споживацькі;
- г) з переважанням поведінки, яка демонструє готовність до підпорядкування тощо.

Національний характер формується у конкретних природних та історичних умовах, ґрунтуючись на певній системі національного виховання.

У кожній нації є її провідники, формальні й об'єктивно-легітимні, як є і велика кількість тих, хто йде за провідниками, елітою, «делегуючи» їй значну частину власних суспільних повноважень щодо керування великою спільнотою. Національну еліту В. Липинський, інші теоретики проблеми елітарності, як відомо, поділяли на охлократичну, демократичну та класократичну. Бажано було б для сучасної нестабільної України мати саме демократичну еліту, однак за багатьма ознаками маємо, на жаль, еліту охлократичну. Це кланово-корпоративна, ситуативна, лише умовно прив'язана до певної території в країні, не консолідована і в багатьох випадках позбавлена належної політичної культури еліта, що об'єктивно неспроможна розв'язати доленосні питання історичної ваги, що стоять перед країною, суспільством. Самому ж народові, нації без належних провідників впоратися з розв'язанням багатьох проблем суспільного життя вкрай важко, а обирати провідників з інших етносів – безперспективна справа, це в історії України вже було і результати залучення іноземців до українських справ добре відомі. Отже, питання часу, впродовж якого сформуємо власну, демократичну національну еліту, є актуальною проблемою.

Чому саме така еліта, про яку мовилось вище, сформувалася і домінує у сучасному українському суспільстві? Тому що вона жодною мірою не зацікавлена, а тому й не переймається інтересами і проблемами суспільства. Така еліта вкладає гроші і сили у суспільство здебільшого з єдиною метою, аби максимально швидко отримати жаданий прибуток. Отож, даремно чекати від неї належної суспільно корисної віддачі в інтересах нації, якій вона має служити.

Окремим аспектом в питаннях духовного відродження сучасного українства є складне і неоднозначне питання політичного ренесансу. Українство здавна було не лише одним з найбільш волелюбних, але й релігійних народів. І тому війни з українством того ж більшовицького режиму у ХХ столітті велись і з урахуванням цього аспекту. Так, з приводу організованого більшовиками в 1932–1933 роках найстрашнішого в історії людства голодомору як засади фізичного винищення української селянської нації відомий американський дослідник Роберт Конквест у книзі «Жнива скорботи» писав: «Радянізація та колективізація села спричинили найжорстокіше переслідування та обмеження діяльності церков, які протягом тисячі років були місцем, де селянин міг знайти слово Боже або допомогу. Але Церква була також безпосереднім втіленням національного духу та самовідданості, тож радянська влада робила все можливе для її знищення»⁷. Справді, до кінця 1932 року в Україні було закрито більше тисячі церков, а у 1934–1936 роках зруйновано 75–80% церков на українських землях. На початку 1937 року залишилося лише п'ять парафій⁸.

У творчій спадщині В. Липинського, інших теоретиків національного питання яскраво простежується питання, що стосується східних і західних впливів в Україні, їх єднання в інтересах соборної України. Безумовно, до уваги береться багато історичних особливостей, а то й відмінностей, але особливе значення має та, що пов'язана з різними конфесіями – католицизмом і православ'ям. Процес єднання нації вже за умови такого характеру відмінностей

постає як надто складна проблема, що потребує врахування багатьох аспектів. Зрозуміло одне: без синтезу Заходу і Сходу справжнє національне відродження неможливе однозначно.

Апелюючи головним чином до духовного відродження нації як визначального фактору державотворення, нагадаємо: «Дух творить собі форму, а не навпаки. Тут важливо нагадати, що одним із найважливіших консолідуючих факторів є рівень міжособистісної довіри між людьми. Порівняно з країнами, де він становить до 40%, в Україні – всього 20%. Це означає, що ми не маємо: а) достатньо сформованого громадянського суспільства; б) необхідних умов для практичного здійснення самоорганізації і самоврядування. Вочевидь, при цьому найдемократичнішим і найгуманнішим може бути саме таке суспільство, де мають абсолютний пріоритет права людини. Такі права мають бути вищими за права держави. Зазначимо, що формально реальне народовладдя в Україні (ст. 5 Конституції) закріплене. Визнання того, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, ще автоматично не забезпечує владу (верховну) народу. Існує реальна потреба законодавчого (можливо, «Закон про народовладдя») визначення формату такого народовладдя, повноважень, функцій народу тощо. Йдеться про правове оформлення суб'єкта народовладдя у повному об'ємі»⁹.

Те, що українство за багатьма факторами, а найперше психологічною структурою, культурою належить до західної духовної сфери, не є остаточним «діагнозом» національної психіки і стану. У нас, українців, є і багато відмінностей із західноєвропейськими народами. В першому випадку – ми всі належимо до слов'янства. У другому – на генотип українства вплинули й азійські народи, і народи Північного Сходу. «Межовість» українства між Сходом і Заходом досить вдало і, на наш погляд, вичерпно пояснює український етнограф О.І. Гринів: «Проте гармонія українця відрізняється від гармонії європейця. У європейців панує гармонія контрастів, яка зумовлюється рівновагою між трьома психічними силами (почуттям, розумом і волею). Для українців гармонія виявляється в прагненні до спокою і віддзеркалює напругу між волею, розумом і почуттями як сильно розвиненими компонентами при перевазі почуттів. Та подібне становище вважається результатом останніх сторіч, коли українці, поневолені царською і большевицькою Росією, піддавались психічному впливові Сходу й відсувались від Заходу. Цікаво, що в цьому виразні відмінності між українцями Великої України та західноукраїнських земель. Жителі країв, які опинилися під більшевицькою окупацією напередодні Другої світової війни чи зразу після неї, не проявляють східної ментальності»¹⁰.

Підкреслимо, що «межовість» українства між Сходом і Заходом проявляється передусім у його політиці, як пояснювали багато вчених, вказуючи при цьому і на досить оригінальний, хоча і складний, суперечливий український індивідуалізм¹¹.

Яких основних висновків доходимо?

Формування сучасної, новітньої, модерної української нації має сьогодні відбуватися на засадах:

- а) становлення власної національної державності;
- б) визнання та усвідомлення своєї окремішності з-поміж інших націй, народів з одночасними тісними і плідними взаєминами з іншими народами, насамперед – європейськими;
- в) розвиток найповніших і найдієвіших міжнаціональних відносин всередині України на засадах мультикультуралізму;
- г) розв'язання низки суттєвих проблем і ліквідація умов, що у різний спосіб спричиняли, особливо у XIX–XX століттях, процеси денаціоналізації;
- д) категорична відмова від геокультурного периферійного характеру української духовності, який нам нав'язували століттями, доводячи певну другорядність українства з-поміж інших народів.

Для нас, українців, інших націй, що мають на рівних правах жити у нашій державі, проблема національного єднання є центральною. Заклик до єдності нації, народу століттями звучав

з вуст багатьох представників української духовності: у творах Т. Шевченка («Обніміться ж, брати мої. Молю вас, благаю!»), І. Франка («Не пора, не пора», «Мойсей» та ін.), Ю. Бачинського, М. Міхновського, Д. Донцова, В. Липинського, М. Драгоманова, багатьох учених, громадських, політичних діячів сучасності.

Нації народжуються лише у боротьбі, найперше у боротьбі політичній.

Видатний фахівець у галузі проблем нації В. Старосольський писав у зв'язку з цим: «Політична боротьба – мати нації. Матерю (цитати подаємо у авторській орфографії – *М.Г.*) нації є боротьба. Боротьба потребує для своїх цілей існування спільності і сама витворює спільноту. Приймаючи державу як політичну організацію суспільства, треба розрізняти зовнішню та внутрішню боротьбу. Обі ділають в одному напрямі, але не однакою. Зовнішня війна впливає передовсім на ті частини державної спільності, які в даному моменті є вже політично активними і об'єднує передовсім ці частини»¹². Вчений наголошує, що джерелом національної спільності та істотною силою, завдяки якій вона існує, є прагнення до політичної самодіяльності та самостійності. Воно історично проявилось як боротьба за суверенність у рамках держави, так і в зовнішньополітичному аспекті.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

¹ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський / За ред. Я. Пеленського. – К.: Ін-т східноєвропейських досліджень НАНУ, 1995. – С. XXVII.

² *Сорокин П.* Человек. Цивилизация. Общество / Питирим Сорокин. – М.: Прогресс, 1992. – 591 с.

³ Етнократологічний словник: Енцикл.-довід. слов. / За ред. О.В. Антонюка, М.Ф. Головатого та Г.В. Щокіна. – К.: МАУП, 2007. – С. 7.

⁴ *Халипов В.* Власть: кратологический словарь / В. Халипов. – М.: Республика, 1997. – С. 408.

⁵ Етнократологічний словник. – С. 398.

⁶ Культурологічний словник / За ред. В.І. Рожка, О.В. Антонюка. – К.: НМАУ, 2011. – С. 339.

⁷ *Конквест Р.* Жнива скорботи / Р. Конквест. – К.: Знання, 1993. – 412 с.

⁸ *Гринів О.І.* Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми / О.І. Гринів. – Львів: Місіонер, 1995. – С. 57.

⁹ *Головатий М.Ф.* Політична нація як об'єднуючий феномен української державності в процесі консолідації українського суспільства // Актуальні проблеми розвитку суспільства: історична спадщина, реалії та виклики XXI століття: П'ятнадцяті читання пам'яті В. Липинського: Матеріали доповідей учасників X Міжнародної науково-практичної конференції (19 квітня 2012 р.) / Відп. ред. О.П. Самійленко. – Луцьк, 2012. – С. 20.

¹⁰ *Гринів О.І.* Вказ. праця. – С. 158.

¹¹ Там само. – С. 171.

¹² *Старосольський В.* Теорія нації / В. Старосольський. – Відень, 1992. – С. 85.